

स्वातंत्र्यवीर बॅ. वि. दा. सावरकर

यांचा

पोवाडा : २१ :

ध्यास लागला स्वातंत्र्याचा बाळपणापासुनि ज्याला । त्या वीराचें
यश गाण्याला पांडुरंग हा कवि आला ॥ ध्रु० ॥

प्रास्ताविक

भारतभूच्या उदरीं आले हिरे किति तरी जन्माला । अखिल
जगाला मोहविणारा कोहिनूर एकच झाला ॥ किति धनुर्धर झाले गेले
यशोदुंदुभी गाजविला । तोड नसे परि धनंजयाला अर्जुन तो अर्जुन
झाला ॥ कृत्रिम मोती वरुन दिखाऊ कितिक पातले उदयाला । क्षणभंगुर
ते तेज तयांचें, अस्सल मोती हा झाला ॥ काव्यकल्पना किति कराव्या
अंत नसे मत्प्रतिभेला । तुफान वारा उठवि तरंगा; परिमल नेई
भ्रमराला ॥ भाग्य आपुलें म्हणुनी आला असा वीर नर जन्माला ।
भिडवा खांदा, लढवा युद्धा, तुडवा भेकडवृत्तीला ॥ चरित्र ऐशा नर-
वीराचें आज सांगतों तुम्हांला । माणुस आम्ही, नव्हेत मेंढ्या, चला
दाखवा जगताला ॥

चौक १ ला

स्वातंत्र्य जरी परक्यांनीं नेलें लुटून । जरि पारतंत्र्याच्या बेड्या
बसल्या रुतून । तरि नव्हत्या ठिणग्या विजलेल्या पार संपूर्ण । तरुणांच्या

जळत्या हृदयांत । जाळ धडाडून । चालला भडकून ॥ जी ॥ पारतंत्र्य
गोड कोणाला ? । मान ज्याला सोडून गेला अशा पुरुषाला । बेडूक
दंग चिखलांत, परी हंसाला । तिटकारा तसल्या जगण्याचा निल्य
जीवाला ! ॥ विलायती राज्य जरि छान वाटलं कैकाला ॥ तरी कैकांचा
जीव गुदमरुन कासाविस झाला । जशि ताटातूट आईची होई बाळाला ।
पोपट पिंजव्याच्या आंत । फळं गोड खात । बोला चैनीत काय तो
झाला ? ॥ अधिकारी गोरे विजयाच्या सदा धुंदीत । नेटिवांना गुलाम
समजून छळती मस्तीत । देवांचे अवतार गोरे ताराया आले हिंदभूमीत ।
असं सांगती करती अपमान सदा ऐटीत ॥ चाल ॥ आधीच असा
तिटकारा आला । अन् त्यांत अठराशें सत्याण्णव साला । प्लेगानं वहर
तो केला । घोरोघरीं मृत्युचा घाला । झडपून लहानघोर नेला ! । किति
आयांनीं आक्रोश केला । किति कर्तापुरुष ते वेला । प्लेगानं पटापट
नेला । किति बायका रडति धयधया आकांत केला ॥ किति पोरं हिंडती
वणवणा कुणि नाहिं थारा । घडघडति चिता ; चितेनं लोक जेर झाला ॥
तंवा प्लेगाची सांथ थांबवायला । सरकारनं कायदा केला की ज्या
घरीं प्लेगानं माणुस लागला । तें घर सोडणें सर्वांला । तिथंच ठेवून आजारी
माणसाला । असा विचित्र हुकूम केला । आतां घरीं ठेवुन आजारी
माणसाला । घराबाहेर जाईल कोण वोला ? । लोक सारा चिडून गेला ।
मग घरीं शिपाई लोक गेला । अन् लागला फिनेलनं घर धुवायला ।
आजाज्याकडं वधतो कोण वोला ? । विचारा तळमळुन मेला । मायेच
माणुसहि नाहीं जवळ अंतःकाळाला । इकडं घरं धुतांना चीजवस्त
फेंकती रस्त्याला । किति माल चोरुन नेला । असा त्यांनीं सत्यानास
केला ! । माणसापरी माणुस गेला अन् घराचा सत्यानास झाला ! ।
प्लेग बरा पण शिपाई नको असं झालं सर्वांला । तंवा वाटलं कैकाल
का गोरा राज्य खाऊन बसला । अन् लागला सतावायला अन् हिं

लोकांना मारायला । तंवा तरुणांचा पारा भडकला । तशांत राणीच्या ।
उत्सवाची सक्ति लोकांला ! । तंवा काहीं जणांनीं कट केला । अन् ठार
केलं रॅण्डसाहेबाला ॥ चाला ॥ पकडलं कैक लोकांला । लोकमान्य टिळक
तुरुंगाला ॥ जी ॥ तंवा छळलं कैक तरुणांला । कुणी खून केला
शोधायला ॥ द्रविडानं दिलं खबरेला । चाफेकर चढले फांसाला ॥
भाऊ भाऊ भिडले फांसाला । हातीं घेतलं भगवद्गीतेला ! ॥ जयघोष
गीतेचा केला । फांसांनं चाफेकर नेला ! ॥ १ ॥

चौक २ रा

वाचुनि वार्ता खिन्न जाहला बाल विनायक त्या दिवशीं । दीर्घ
उसासा टाकून वसला जाउनिया देवीपार्शी ॥ जी ॥ मध्यरात्रिची वेळ
जाहली झोप लागली सर्वांला । हात जोडुनी दीन होउनी वाळ बोलला
देवीला ॥ जी ॥ “ शूरवीर हे कितती तरी मे कवटाळुनि त्या मृत्यूला ।
मरतां मरतां अमर जाहले, वंच जाहले जगताला ॥ जी ॥ कीटक मरती,
पक्षी मरती, पशुही पावत मरणांला । भेकड मरती, फितूर मरती, मरण
चुकेना कोणाला ॥ जी ॥ कितिक जन्मले मरुनी गेले, दया नसे मुळिं
काळाला । नरवीरांचें मरण मला दे विनंति ही तव चरणांला ॥ जी ॥
वीज तळपते मरुनी जाते परी दिपविते सर्वांला । दे चपळेचें मरण मला
गे ! आई ! मागणं हें तुजला ॥ जी ॥ चाल ॥ दाहराला लाभलं मरण ।
तें मरण देवि दे मजला ॥ जें मरण गोविंदसिंहाला । जें दिलंस बंदा-
वीराला ॥ लाभलं वीर तान्याला । संभाजी वीर राजाला ॥ जें दिलंस
वीर भाऊला । जें विश्वासराव बाळाला ॥ जनकोजी शिंदे वीराला । जें
दिलंस लक्ष्मीबाईला ॥ जें वीर तात्याटोपेला । जें वासुदेव फडक्याला ॥
जें दिलंस चाफेकराला । तें मरण देवि ! दे मजला ॥ चाल ॥ तळमळ
लागो जीवाला । हा देशमुक्त करण्याला । दे धैर्य शौर्य मला ” ॥ चाला ॥

डोळे मिटुनी, हात जोडुनी बाळ विनायक तो वसला । भक्तिभावानं
नम्र होउनी कौल मागतों दुर्गेला ॥ जी ॥ चाल ॥ करिं धरून शंख
चक्राला । जणुं बोलली देवि बाळाला । “ होईल सफल कामना तुझी रे
बाळा । धर धैर्य कर यत्नाला ” । मग बाळ उडुनिया गेला । पर
चैन नाही जीवाला ॥ २ ॥

चौक ३ रा

स्वातंत्र्याचें बीज रोवण्या मित्रमेळा तो सुरू केला । अभिनवभारत
जन्मा आलें, प्रसार जगतावरि झाला ॥ जागोजागी संस्था काढुन तरुणांचें
जालें विणलें । जिवंतपणिंही मस्तक टाटुन ज्या वीरांनीं करिं धरिलें ॥
स्वातंत्र्याची चळवळ केली देश सर्व जागा झाला । सरकारासहिं भीती
पडली सावरकर झाला गोळा ! ॥ कामेदेवाच्या छत्राखालीं नित्य रमावें
हो ज्यांनीं । कामेदेवाला पार जाळलें कितीतरी त्या तरुणांनीं ॥
तिघे बंधुही सिद्ध जाहले स्वातंत्र्यास्तव मरण्याला । धन्य धन्य तें सावरकर-
कुळ भूषण झालें जगताला ॥ त्रिनेत्र जणुं हे शिवदेवाचे; कीं भीमार्जुन
यदुवीर । मुरारवाजी, बाजीप्रभुही, तानाजी हे त्रय धीर ॥ चाल ॥
असो आतां ऐका गोष्टीला । विनायक बी. ए. झाला । तंवा पुढं बॅरिस्टर
व्हायला । विनायक चालला विलायतेला । तंवा मुंबईच्या बंदरावर सारा ।
सखासोयरा जमला । अन् बोलला—“ विनायक, तुला निरोप द्यायला ।
व्हा तुझा मित्रगण आला । मनाला छंद लावलास अन् चाललास होय
विलायतेला ! । बरं ! बॅरिस्टर होऊन परत ये । मोठा गाउन घालुन ये
बरं त्या वेळा । आम्ही येऊं पुन्हां स्वागताला । मोठी माळ गळ्यांत
घालायला । आज गरीब आहिस तूं । दुसऱ्यांच्या मदतीनं चाललास
विलायतेला । पण उद्यां बॅरिस्टर झाल्यावर काय तोटा पैशाला ? ।
सरस्वती वश आहे तुला । मग लक्ष्मीही वश होईल तुला । मात्र

विसरूं नकोस बरं आम्हांला ” । तंवा विनायक बोलला । “ गड्यानो,
तुमच्या एकेक शब्दागणीक कसा चटका बसतोय जीवाला । भविष्यकाळ
ठाव कोणाला ? ” । मग बोलला प्रिय पत्नीला । “ थोड्या सोसा त्रियोग-
दुःखाला । पुढं होईल संसार भला ” । डोळ्यातून पाणी घळघळा । शिट
मारली बोटीनं चालली घेऊन त्याला ॥ शरीरानं चालला विलायतेला ।
पण घुटमळलं मन सोडिना मायभूमीला ! ॥ तंवा कोण धीर देणारा ।
विनायक खिन्न झाला । तंवा समुद्र बोलला बाळाला । “ बाळा ! भिऊं
नको आज या वेळा । अगदीं विलायतेपर्यंत मी सोयरा तुला । परत
आणीन मायभूमिला ” । असं म्हणून समुद्र लागला हंसायला । आणि बर
वर यायला लागला बाळाला भेटायला । जंवा समुद्रानं धीर दिला त्याला ।
तंवा विनायक शांत झाला । अन् बोलला समुद्राला । “ सागरा ! सोयरा
तूं मला । तूंच आधार माझ्या जीवाला । आतां चिंता कसलि नाहीं
मला ” । तंवा सागर बोलला । “ जर प्रसंग जीवावर आला । तर नेईन
अंगावरनं तुला । पण माझी भीति धरूं नको बाळा, वचन हें तुला ” ॥
वोट गेली विलायतेला । तिथं श्यामजी कृष्णवर्मा आले न्यायला
भारतभुवनंत (इंडिया हाउस) नेलं मग त्याला । तिथं तरुणांचा मेळावा
केला । क्रान्तीचा मंत्र सर्वांला । बाँबची विद्या शिकायला । तीन जण
गेले पॅरिसला । तिथं बाँबची पुस्तकं धाडलीं हिंदुस्थानाला ॥ इकडं
असा होता प्रकार झाला । कीं बंगालच्या फाळणीनं देश चिड्डुनिया
गेला ॥ तंवा बाँबगोळे लागले पडायला । त्यांत हपीसर लागले मरायला ।
पकडलं कैक लोकांला । बाबू त्रिपिनचन्द्रपालांना धाडलं तुरुंगाला ॥
खुदीराम बोस तुरुंगाला । शिवरामपंत गेले तुरुंगाला । टिळकांना नेलं
तुरुंगाला । फांशीच्या शिक्षा घडाघड दिल्या कितिकांला ॥ ३ ॥

चौक ४ था

एकोणीसशें नवव्या सालाला। प्रकार काय झाला। गणेशपंताला।
 (बाबारावांना)। जन्मेठप शिक्षा झाली अनिवार। प्रसिद्धिलें चोपडं
 (रणावीण स्वातंत्र्य कोणा मिळालें?) हाच आधार!। देशभर मोठा
 झाला हाहाकार!। विनायकाला देशि येण्याला बंदी मग केली। घरी
 गणेशपंताची पत्नी एकटी राहिलेली। सांभाळ तिचा करण्याला नाही
 कुणी वाली। कुणी थारा देइना तिला। सरकारची भीति सर्वांला।
 हाल हाल झाले जीवाला। स्मशानांतलें देऊळ राहण्याला। धगधगल्या
 चिता प्रेतांच्या, दिवे बाईला। कोल्हे कुत्रीं घुबडं रात्रीची सोबत तिला ॥
 हाल हाल झाले जीवाला। जीव नको झाला बाईला। दारोदारी भिक्षा
 मागून काळ कंठला! ॥ एके दिवशीं काळानं नेळं झडपून तिला! ॥
 वीराचं मरण असं आलं वीरपत्नीला! ॥ असो इकडं प्रकार काय झाला।
 तरुणांचा सारखा छळ झाला। किती जण फांसावर दिला। कितिकांना
 हद्दपार केला। तंवा तरुणांचा जीव भडकला। इंग्लंडांत प्रकार काय
 झाला। सर कर्झन वायली अन् लालकाकाला। भर रस्त्यांत ठार केला।
 मदनलाल डिंग्यानं बघतां बघतां खून केला। सारा गोरा चवताळुन
 गेला। सरकारानं पकडलं डिंग्याला। तंवा काहीं हिंदी लोकांनीं ठराव
 केला। कीं डिंगरा पागल झाला। जो तो लागला निषेध करायला।
 तंवा विनायक पुढं झाला। अन् बोलला “हा जो तुम्ही ठराव केला।
 माझा विरोध आहे त्याला”। तंवा सारा लोक चिडला अन् बोलला
 कीं “हाणा, लाथा बुक्या वेड्याला। अन् बा काडून बाहेर त्याला”।
 इतक्यांत एका गोण्यानं त्याच्या डोळ्यावर ठोसा दिला। त्या सरशी
 डोळा फुटला। अन् रक्त लागलं बळबळा वाहायला। इतक्यांत एक
 ठोसा बसला गोण्याला। त्यासरशी जमिनीवर पडला। तंवा लोक सारा
 पळून हो गेला! ॥ चाल ॥ मदनदाल डिंग्याला फांशीची शिक्षा

जाहली मग घोर। फांसावरती चढतां चढतां काय बोलला तो वीर।
 ॥ जी ॥ स्वातंत्र्यास्तव तडफडणाऱ्या तरुणांचा जो छळ झाला। छळ-
 कर्माचा सूड म्हणोनी मी दोघांचा वध केला ॥ या जन्माचें सार्थक
 झालें वीरमरण आलें मजला। मायभूमिला मुक्त कराया घाल देवा!
 मज जन्माला ॥ ४ ॥

चौक ५ वा

एकदां काय प्रकार झाला। किलोस्कर मंडळी आली नाशकाला।
 शारदा खेळ लागला। खेळाला जॅक्सन साहेब आला। गंधर्वाचें काम
 बघायला। लोक होता चिक्कार जमला। दहा वाजतां खेळ सुरु झाला।
 गंधर्व लागले गायला। तंवा साहेब गुंगू लागला। गाण्यानं भारलं
 सर्वांला। टाळ्यांचा कडकडाट चालला। इतक्यांत प्रकार काय झाला।
 पिस्तुलाचा बार झाला। तंवा लोक लागला सैरासैरा धावायला। जॅक्सन
 साहेब खुर्चीवरनं पडला। तंवा शिपायांनीं घेरलं सर्वांला। अन् पकडलं
 कैक तरुणांला। चाबकांनीं फोडलं सर्वांला। कितिकांना विंचू डसवला।
 मिरच्यांची धुरी कितिकांला। कितिकांच्या तोंडामधि केलं लघुशंकेला।
 सरकारचा धाक सर्वांला। कोणी थारा देइना तरुणाला। शाळेलं मज्जाव
 झाला। कोर्टांत नेळं आरोपीला। न्यायाधिशानं निकाल दिला।
 कान्हेरे कर्वे देशपांडे गेले फांसाला। देश सारा हादरून गेला। सरकारला
 संशय आला। कीं हा एक मोठा कट झाला। अन् विनायक सावरकर
 याचं मूळ झाला। म्हणून त्याला पकडायला। वारंट पाठवलं इंग्लंडला।
 पुढचा प्रकार सांगीन आतां पुढच्या चौकाला ॥ ५ ॥

चौक ६ वा

आलं धरणं तंवा विनायक होता पॅरिस शहरीं गेलेला। शामजी
 वर्मा आणि मॅडम कामा, हरदयाळ बोले त्याला ॥ चाल ॥ ‘विनायक!

सेनापती झालास । इथंच राहून हालीव सूत्राला । जर जाशील इंग्लंडाला । तर पकडून नेतिल रे तुला । म्हणून जाऊं नको विचार कर जरा । जर सेनापतीच गेला तर जोर कसा येईल चळवळीला ? ” । तंवा विनायक बोलला, “ काय म्हणतां ? इथंच राहावं या वेळा ! । मित्रांनीं आत्मयज्ञ केला । थोरला भाऊ गेला जन्मठेपेला । अन् धाकटाही त्याच रस्त्याला । सवंगड्यांनीं छळ सोसला । अन् कवटाळलं त्यांनीं मृत्यूला ॥ चाल ॥ लोटुनि त्यांना-मित्रसख्यांना-घोर मृत्युच्या जबड्यांत । राहुं कसा मी सांगा इकडे ? योग्य वाटतो कां बेत ? ॥ पुढेंच व्हावें मरुनी जावें, ध्यावें वीराच्या मरणा । वाण सतीचें करीं घेतलें, मरणाची भीती कवणा ? ” ॥ चाल ॥ असं म्हणून विनायक वीर बोटीवर, चढला ॥ मृत्युच्या घोर जबड्यांत धावूं लागला ॥ तंवा समुद्राला बोलला “ सागरा ! प्राण तळमळला ! । तूं विश्वासघात रे केला । ‘ सृष्टीची मजा पाहायला । चल नेतों ’ बोललास रे मला ! । पण ठेव लक्ष्यांत या बोला । बोलवीन अगस्त्यमुनीला । त्यांच्याकडून हटकून तुला ! ” । इंग्लंडचा किनारा लागला । बोटीतून खाली उतरला । अन् गाडीतून चालला लंडनला । गाडी आली स्टेशनाला अन् विनायक खालती उतरला । तों ‘ हियर हियर ’ आवाज झाला । शिपायांनीं घेरलं त्याला । अन् नेलं ब्रिस्टनच्या तुरुंगाला । तिथून धाडायचं हिंदुस्थानाला । ती वाती आतां सांगीन पुढच्या चौकाला ॥ ६ ॥

चौक ७ वा

विलायतची बोट मग चालली हिंदुस्थानाला । सभोवारीं गोरे सोजीर । हातांत नंगी तलवार । मध्यें होते सावरकर । हातीं पायीं ब्रेड्या अवजड । काढण्यांनीं बांधलं शरीर । अशा बंदोबस्तान चालले घेऊन त्याला ॥ जी ॥ तंवा विनायकानं विचार केला । ‘ कीं साहेबांची घमेंड जिरवायला ।

कांहीं तरी केलं पाहिजे मला । जें गाजेल चारी खंडाच्या काना-कोपऱ्याला । अन् दिसेल सर्वांला कीं हिंदुस्थान शेळ्यांमेल्यांचा देश नाही झाला ॥ तिथं सुद्धां देशासाठीं मरायला । अन् मरतांना मृत्यूला दटावयाला । हजारों आलेत जन्माला । असा विचार मनामधिं केला । पण बोटीवरती उपाय काय बोला ? । चौफेर शिपायांचा पहारा । डोळ्यांत सारखा तेल घालून राहिला । इतक्यांत बोट लागली फ्रान्सच्या किनाऱ्याला ! । बोट लागली मार्सेलिस बंदराला । तंवा सावरकर बोलले शिपायाला । “ पहाट झाली शौचाला न्यावं मला ” । संडासांत नेलं मग त्याला । दार बंद केलं पण कैद्याला पाहायला । कांच लावली होती दाराला । विनायक मोठा हुशार झाला । त्यानं आपला झगा आंतनं दारावर टाकला । अन् दरवाजा आंतनं बंद केला । वाटोळी खिडकी बाजूला । एका उडीसरशी पकडलं तिला । अन् बोलला सागराला । “ झेल झेल समुद्रा ! मला । जर करशिल विश्वासघाताला । तर त्याचं पाप लगेत तुला ” । समुद्रानं हा उचलला । त्यासरशीं उडी घातली समुद्रांत वीर नाहीसा झाला ॥ समुद्र अंगावरनं घेऊन चालला । इकडं पहारेवाल्याला संशय आला । म्हणून त्यानं लाथेनं दरवाजा फोडला । अन् आंत गेला तों काय लागला बोंब मारायला । सारा शिपाई खडबडून जागा झाला । पण पार हिरमुसून गेला । अन् लागला ओरडायला । “ भाग गया, भाग गया, पकडा पकडा कैद्याला ” । आग्यातून शिवाजी जसा गेला । तसाच पराक्रम यानं केला । इकडं विनायक लागला पोहायला । वरनं चालला बंदुकीचा मारा । पण चुकवत चुकवत गांठला किनारा । तों दगडी तट आड आला । पोहून पोहून होता दमुन गेला । पण धैर्याचा मेरु जो झाला । आडवील कोण हो त्याला ? । हां हां म्हणतां तट दगडांचा चटुनिया गेला । अन् लागला सारखा धांवायला । धांवता धांवता थकुन हो गेला । गोरे शिपाई धांवले

पकडायला । पण विनायक पुढेच चालला । पुढे ससा मागं लांडग्यांनीं पाठलाग केला ॥ तोंडानं फेस चालला । डोळे लागले गरगरा फिरायला । अंग सारं लागलं कापायला । फ्रान्सचा शिपाई हवा होता त्याला । ओलाचिंब पोशाख झाला । एक शिपाई दिसला हो त्याला । तंवा विनायक थांबला । इंग्रज शिपायांनीं गांठलं त्याला । अन् लागले ओढायला । तंवा विनायक फ्रान्सच्या शिपायाला बोलला । “ मॅजिस्ट्रेटाकडे व्हेऊन चला मला । इंग्रज शिपाई आलेत धरायला । पण फ्रान्सच्या भूमिवर त्याची सत्ता काय बोला ? ॥ हा कांहीं बदमाश नाही झाला ” । इंग्रज शिपाई लागले डोळे वटारायला । तंवा फ्रान्सचा शिपाई बोलला । “ हा कैदी म्हणतोय तसंच करावं लागेल मला ” । इतक्यांत छन् छन् आवाज झाला । सोन्याच्या नाण्यांनीं फ्रान्सचा शिपाई गार झाला ॥ अन् कायद्याचा विसर त्याला पडला । इंग्रज शिपायांनीं बांधलं वीराला । अन् दरदरा ओढीत नेलं त्याला । नेतां नेतां लाथा-बुक्क्यांचा मार अंगाला ॥ ७ ॥

चौक ८ वा

बोटीवरती पुन्हां चढविलं शूरवीराला । दिनराज अस्ताला गेला अंधार झाला । लाल डोळे फिरवून गेला बोलला काय त्याला । तें आतां सांगतों तुम्हांला एकात्रं बोला ॥ गेला शिपाई बोलला, “ हे पागल, हराम, अभी तुमकू मार डालेंगे ” । असं म्हणून गोन्यानं एक शिवी हसडली त्याला । त्यासरशी विनायक बोलला ! “ संभालून बोला रे बोला । नाहीतर आतांच घेईन जीवाला । माझा संसार मी कधींच आहे जाळला । आतां प्राणांची पर्वा कोणाला ? । जर जगायचं असेल तुला । तर जाऊं नको माझ्या वाटेला । अरे शेंदाड शिपाई तुम्ही झाला । जंवा बोटीनं उडी टाकून लागलों पोहायला । तंवा कां

आला नाहीत रे पकडायला ? । तुम्ही पोटासाठीं करताय नोकरीला । मुलं बालं घरं आहेत तुम्हांला । पण हा बच्चा सिंहाचा झाला । गेला शिपाई थंडगार झाला । पण तंवापासून जखडलं शूरवीराला । हातकड्या दोन्ही हातांला । खळखळती ब्रेड्या पायाला । असा पक्का बंदोबस्त केला ॥ चाल ॥ समुद्र सरला बोट लागली हळुहळु मुंबई बंदराला । प्रकार पुढचा ऐका बंधुनो आतां सांगतो तुम्हांला ॥ स्पेशल गाडी तयार केली शिपाई चारी बाजूला । हातापायांतुन ठोकून ब्रेड्या रस्त्यांतुन नेती त्याला ॥ लोक हजारों उभे राहिले स्वागत त्याचें करण्याला । ‘ जयोऽस्तु वीरा ! जयोऽस्तु वीरा ’ नाद मोहवी गगनाला । स्पेशल न्यायाधीश नेमिले न्यायकर्म चालविण्याला । किती अपराधी न्यायमंदिरीं येउन होता बसलेला ॥ सशस्त्र पहाण्यांतून चालला न्यायमंदिरीं तो वीर । किति डोळ्यांतुन अश्रु गळाले, कितिक गाळती अंगार ! ॥ विनायकाला पाहुनि तेव्हां उभे राहिले, रणवीर । ‘ स्वातंत्र्यलक्ष्मी की जय ’ ऐसा घोर उसळला जयकार ॥ चाल ॥ न्यायाधिशानं निवाडा केला ॥ अन् दिलं घोर शिक्षेला । पन्नास वर्स तुरुंगांत धाडलं वीराला ॥ एक जन्मठेप सोमणाला । पंधरा वर्स व्रजगिरीनुवाला । दहा वर्स खरे वीराला । दहा वर्स मराठे वीराला । सात वर्स नागपुरकराला । तीन वर्स विश्वासराव डावण्याला । सहा महिने नारायणरावाला । अशा दिल्या शिक्षा कैकांला । तंवा देश मारा गहिंवरून गेला ॥ चाल ॥ मानृभूमिच्या चरणावरतीं फुले गहिंली वीरांनीं । सर्वस्वाची होळी केली धन्य जाहले या भुवनीं ॥८॥

चौक ९ वा

डोंगरीच्या तुरुंगांत नेलं विनायकाला । चक्री दिली पिसायला । कैद्याचा पोशाख दिला । दिवसामागून दिवस चालला । एके दिवशीं

शिपाई बोलला । 'चलो, साहेब बुलाता है तुला' । विनायक हपीसांत गेला । प्रियपत्नी आली होती भेट घ्यायला । खडाडाडा दरवाजा उघडला । अन् आंत घेतलं भेट घेण्याला । निराशेचा घोर अंधार होता पसरला ॥ मृत्यूच्या घोर जबड्यांत आली भेटायला ॥ डोळ्यांत अश्रु घळघळा । थरथरा कंप देहाला । ओटाबाहेर शब्द येइना, कितिक अडखळला ॥ काळोखी आली डोळ्याला । मनुष्यांनं मनुष्य ठेवण्याला पिंजरा बांधला ॥ स्वार्थानं धुमाकुळ केला । देवाच्या राज्यांत नाही वाव तुरुंगाला ॥ पण मनुष्यांनं प्रकार काय केला ! असो, आतां एका गोष्टीला । कैद्याच्या पोषाखांत आणलं त्याला भेटायला । मर्नि चर्चरी झाली बाईला ॥ 'पन्नास वर्ष' -हें चित्र दिसलं डोळ्याला । हा नाद दिसला कानाला । हा शब्द दिसला जिव्हेला । विनायक धैर्यगिरी झाला । मृत्युला त्यानं ठार केला । मग बोलला प्रिय पत्नीला । "कां ओळखलं कां मला ? । आतां मोठा संसार मांडला । बोट्यांचा चुराडा केला । धीर धरून कंठा काळाला । कधीं जर उद्वेग वाटला जीवाला । तर विवेक करावा जरा ॥ चला ॥ लग्नाची माल पडतांना । आशेचा शैल चढतांना । रोगांची पाठवून सेना । काळानं नेले जीव नाना ॥ सतारी तार छेडतांना । किन्नरी गोड गातांना । प्रेमाचा ओठ लावतांना । काळानं नेले जीव नाना " ॥ चाल ॥ वीरपत्नी बोलली वीराला । "आपण जपा आपल्या जीवाला । माझी चिंता मुळीं नच करा " तुरुंगाच्या छायेखाली चालला संवाद जरा । ताटातूट केली इटदिशीं, आंत नेलं त्याला ॥ वीरपत्नी गेली माघारीं जीव भडकला ॥ ९ ॥

● ●
चौक १० वा

ठाण्याच्या तुरुंगामधिं नेलं शूरवीराला । तिथं 'चलान' झालें तय्यार अंदमानाला । महाराजा बोटीनं नेलं हिरावुन त्याला । अंदमान

बेट प्रख्यात । वीरांचा नाश करण्यांत । तिथं ठेवलं वर्स पन्नास, ऐकावं बोला ॥ चाल ॥ तिथं कैद्यांचा छळ फार झाला । तेलाच्या घाण्याला जुपलं शूरवीराला । काय्या कुटुन दोऱ्या वळणाचं काम दिलं त्याला ॥ केराच्या गाड्या ओढायला । मोठमोठे दगड फोडायला । जेलरानं नेलं वीराला । 'वारी बाबा' आला ऐकून कितिक तळमळला ॥ तिथं गणेशपंत दिसले डोळ्याला । हाल हाल झाले जीवाला । एके दिवशीं प्रकार काय झाला । क्षयरोग रोगांचा राजा दिसला डोळ्याला ॥ क्षयरोग बोलला वावाला (बावाराव सावरकरांना) । "आतां लावतों नख नरडीला " । झडू लागला देह वीराचा रोग भडकला ॥ भाऊ भाऊ चिंतातुर झाला । तंवा स्वप्न पडलं विनायकाला । काय आतां सांगतों तुम्हांला । क्षयरोग वाटू लागला । "वीरांनो, एका बोलाला । माझं नांव सांगतों तुम्हांला । 'अंदमान' नांव हो मला । इथं जो जो माणूस आहे आला । तो तो माझ्या हातंनं नाही कधिं गेला । एक दिवस घालीन झडपेला । अन् घेऊन जाईन तुम्हांला " । असं म्हणून जवळ उभा राहिला । आकार सांगतों तुम्हांला । हाडकांचा पिंजरा जणु झाला । मांस रक्त नव्हतं अंगाला । काळा ठिक्कर चेहरा दिसला । कफाचा बडका तोंडाला । नखं मोठमोठीं बोटाला । हातीं होता काळा काळा भाला । दुसऱ्या हातीं दोरीचा फास तय्यार झाला ॥ धिप्पाड देह पण होता वांक कमरेला ॥ आतां एका पुढच्या गोष्टीला । चौदा वर्सं झुंज दिली रोगाला । पुढं आणलं मायभूमीला । रत्नागिरी आणि येरोड्याला । पुन्हां ठेवलं भावाभावाला । तिथं काढलं कैक वर्षाला । पुढं स्थानबद्ध केलं एकाला । भाग्याचा तारा उजळला । जंवा जमनादास प्रधान झाले । तंवा विनशर्त सोडलं दोघाला । आनंदी आनंद झाला । मृत्युशीं झुंज झुंजून पराक्रम केला ॥ पांडुरंग शूरवीरांचा गाड पोवाडा ॥ १० ॥

रचना-८-८-१९३९.

